

AKADEMIK YOZUVNING RIVOJLANISH TARIXI

Abdiyeva Mohinur

QarDU magistranti

abdiyevamohinur@gmail.com

<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.7844420>

ARTICLE INFO

Received: 20th April 2023

Accepted: 18th April 2023

Online: 19th April 2023

KEY WORDS

Akademik yozuv, ilmiy matn, rivojlanish tarixi, sivilizatsiya, jahon tilshunosligi, bo'g'in, harf.

ABSTRACT

Maqola akademik yozuv va uning rivojlanish tarixi haqida. Jumladan, akademik yozuvning jahon tilshunosligida, tutgan o'rni hamda rivojlanishi haqida so'z yuritiladi.

Yozuv insoniyat sivilizatsiyasining eng buyuk kashfiyotlaridan biridir. Kishilik jamiyati shakllangan dastlabki paytlardan boshlab, u biror narsani yozishni istaydi. Biror kishi qanday qilib to'g'ri gapirishni hali bilmaganida va uning tili o'nlab tushunarsiz so'zlardan iborat bo'lganida ham, u allaqachon g'orlar devorlarida rang-barang va realistik rasmlarni qoldirgan. Keyinchalik bir kishi nutq so'zlaganida, odamlar bir-birlariga nima deyishlarini yozish juda muhim bo'lib qoldi. Shu ehtiyoj tufayli yozuvning ilk shakllari paydo bo'la boshladi.

Yozuvning dastlabki ko'rinishlari turli xil tasvirlardan iborat bo'lib, g'orlarga, qoya-toshlarga chizilgan. Keyingi bosqichda og'zaki nutq bilan yozma nutqni birlashtirishga harakat qilindi. Natijada yozuvning boshqa turlari ixtiro qilina boshladi. Shu tarzda piktografik, iyeroglif va fonografik yozuv turlari paydo bo'ldi.

Yozuv insoniyat sivilizatsiyasi tarixida oldindan aytish mumkin bo'lgan davrning boshlanishi edi. Ajdodlarning dunyo va tabiat haqidagi bilimlari avlodlarga aynan yozma asarlarda yetkazilgan. Ishonch bilan aytishimiz mumkinki, yozuv o'tmish va hozirgi kun o'rtasidagi bog'liqlikdir [7]. Yozuv taraqqiyoti natijasida yozma asarlar paydo bo'la boshlagan. Aynan shu davr akademik yozuvning yuzaga kelgan davri hisoblanadi.

Akademik yozuv – akademik nutqda yozma matnlar yaratish, olingan asl bilimlarni ma'lum bir ilmiy sohaning tadqiqot mezonlari bo'yicha, janrning ma'lum bir shaklida kognitiv faoliyat predmetining o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq holda tashkil etish va ifodalash.

Akademik yozuvning prototiplari so'nggi besh ming yil ichida toshdagi iyerogliflardan qog'ozdagi harflarga qadar rivojlangan. Bizgacha saqlanib qolgan yozma yodgorliklarda kundalik va diniy ma'lumotlardan tashqari astronomiya va geometriyaga oid ma'lumotlar ham mavjud. Zero, bu fanlar bundan yuz yil avval paydo bo'lmagani, balki qadimgi dunyoda mavjud bo'lganligi hech kimga sir emas. Toshlar yoki gipsli planshetlarga yozilgan birinchi ilmiy ma'lumotlar faqat odamlarning maxsus doirasi uchun mo'ljallangan edi va yozib olish uchun ishlatilgan qadimgi tillar endi o'lik deb hisoblanadi.

Ilmiy matn yozish qobiliyati hayot davomida rivojlanadi va yaxshilanadi. O'z xabaringizni notanish o'quvchiga aniq va ishonarli matn shaklida yetkazish qobiliyati faqat amaliyot bilan birga keladi, shuningdek, har bir yangi matn murakkab ish natijasidir.

Akademik yozish – bu olingan bilimlar yuzasidan murakkab ko'nikmalarga ega bo'lish hisoblanib, bugungi kunda butun dunyoda universitetda muvaffaqiyatli o'qish uchun zarur bo'lgan barcha boshqa ko'nikmalarga nisbatan eng muhimi sifatida tan olinadi. Ushbu ko'nikmalar bo'limi nafaqat lingvistik (lingvistik, sintaktik va stilistik) balki, birinchi navbatda mantiq, tahlil, tanqidiy fikrlash, obyektivlik va boshqa g'oyalar va boshqa odamlarning matnlariga hurmat kabi metallingvistik kompetensiyalarni o'z ichiga oladi. Bu ko'nikmalar ko'pincha talabalarimiz va yosh mutaxassislarimiz uchun yetishmaydi.

Akademik yozuv jahon tilshunosligida XX asr oxirilarida o'rganila boshlandi. G'arbda ilmiy matn yozish, o'z fikrini mantiqiy dalillashga e'tibor kuchaygani sari bu sohani alohida fan, alohida yo'nalish sifatida o'rganish ehtiyoji paydo bo'ldi. Akademik Yozish Markazi 1991-yildan beri Markaziy Yevropa universitetining ajralmas qismi bo'lib kelgan. Universitet tashkil etilganda til o'qitish markazi umumiy til o'qitish ko'nikmalari kurslarini taqdim etish uchun tashkil etilgan. O'shandan beri bu kurs o'qituvchilar va talabalarning fikr-mulohazalari bilan hamkorlikda alohida bo'limlarda talabalarning o'z ustida ishlash, yozuv mahoratini oshirish bilan shug'ullanib kelmoqda.

Nijmegen Radbound universiteti Niderlandiyada yozuv markaziga ega bo'lgan birinchi universitet edi. 2004-yil fevral oyida tashkil etilgan Nijmegen Akademik Yozuv Markazi (ASN) natijalariga asoslangan edi. Markazning tashkil topishidan asosiy maqsad talabalarga maqola yozish ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat bo'lgan. 2006-yilda Nijmegen Radbound universitetida 1012 talaba o'rtasida o'tkazilgan so'rovdan 54 foizi akademik yozuv bilan tanish ekanligi aniqlandi.

Amerika Qo'shma Shtatlarida "ritorika va kompozitsiya" deb nomlangan akademik yozuv va uning yuqori bosqichi barcha fanlar o'qituvchilariga o'quvchilarning o'z fikrlarini shakllantirish hamda o'z dalillarini yaratish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradigan ilmiy fan, bularning barchasini juda yuqori darajada tashkil etadi. Aniq matn shakli ... So'nggi o'n yilliklarda ushbu fanning jadal rivojlanishi uni ko'plab xorijiy universitet dasturlarining asosiga aylantirdi va bugungi kunda u eng dinamik rivojlanayotgan tadqiqot yo'nalishlaridan biridir.

Bizda akademik yozuv shakllanish ildizlari IX-XII asrlarga borib taqaladi. Uyg'onish davri allomalari: Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Abu Nasr Forobiy, Muhammad al-Xorazmiy o'z asarlarida fanga doir ilmiy fikrlarni berishga va ularni asoslashga harakat qilganlar.

Abu Nasr Forobiy Aristotelning "Ritorika" asariga yozgan sharhida so'z turkumlarini ot, fe'l, bog'lovchi deb uch guruhga ajratadi. Bu narsa uning so'z ma'nolari, tovushlar tahlili, yozuv tizimi, uslubiyat haqidagi fikrlarida o'z ifodasini topgan [2].

Abu Rayhon Beruniy ilmiy merosining ko'lami ancha keng. Alloma o'z davridagi barcha fan sohalari bo'yicha qalam tebratib, 150 dan ortiq asar qoldirgan. Bizgacha yetib kelgan asarlari orasida "Xronologiya", "Hindiston", "Geodeziya", "Ma'sud qonuni" hamda "Saydana" asarlari tadqiqotchilar tomoidan maxsus o'rganildi.

Beruniy ilmiy merosining nomidan ham ko'rinib turibdiki, olim tarix, riyoziyot, matematika, falsafa, handasa, kimyo, astronomiya, geografiya, tibbiyot, adabiyot, musiqa, tilshunoslik singari o'nlab sohalar bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlari olib borgan va bu sohalar yuzasidan jahon allomalarini hozirgacha lol qoldirib kelayotgan buyuk kashfiyotlarini yaratgan [1].

Ibn Sino qomusiy bilim egasi bo'lib, ko'plab fan sohalariga doir asarlar qoldirgan. Jumladan, Ibn Sinoning lingvistikaga doir "Asbobi hudut al huruf" asari bugungi kunga qadar ilm ahlining diqqatini tortib kelmoqda. Mazkur asar arab tili fonetikasiga doir bo'lib, unda undosh tovushlar ham xususiyatlariga ko'ra farqlanishi qayd etilgan. Mazkur asarda tilshunoslikning fonetika bo'limiga oid noyob ilmiy fikrlarni topish mumkin.

Mahmud Qoshg'ariy o'zining "Devonu lug'otit-turk" asari orqali qiyosiy-chog'ishtirma tilshunoslikka asos solgan. U turkiy tilning fonetikasi, leksikologiyasi, sintaksisi, lingvogeografiyasini o'rgangan. Olim yurt kezib turkiy qabilalarning tillarini o'rgansdi va ularning farqli xususiyatlarini aniqlab, guruhlariga bo'ladi. "Devonu lug'otit-turk" qiymat jihatidan jahon tilshunosligining noyob durdonasi hisoblanadi.

O'rta asr madaniyatining rivojiga beqiyos hissa qo'shgan Alisher Navoiy o'z davrida turkiy tilning rivoji uchun harakat qilgan. U badiiy asarlar bilan bir qatorda "Me'zon ul-avzon", "Muhokamat ul-lug'atayn" singari ilmiy asarlar yozgan. "Me'zon ul-avzon" da aruz ilmi qonun-qoidalari yoritilgan bo'lib, unda shoir aruzshunoslikka oid ilmiy fikrlarini ham asosli dalillab o'tgan. Alisher Navoiyning "Muhokamat ul-lug'atayn" asari turkiy va fors tillari chog'ishtirmasiga bag'ishlangan. Mazkur asar orqali biz Alisher Navoiyning fonetik, leksik, grammatik qarashlari haqida ma'lum tasavvurga ega bo'lamiz.

Alisher Navoiydan keyin ham bir qancha ilmiy asarlar yozilgan. Zahiriddin Muhammad Bobur va boshqa yuzlab olimlar ham o'z asarlarida fanga doir muhim qarashlarini keltirib o'tganlar. XX asrdan buyon ham juda ko'plab ma'lum sohaga oid ilmiy asarlar yozilgan.

Shunga qaramay, O'zbekistonda akademik yozuvni o'rganish endigina shakllana boshladi. Biz fan bo'yicha uni o'rgatishga majbur bo'lgan mutaxassislarni tayyorlamaymiz va o'zbek tilida so'zlashuvchilar uchun akademik yozuvlar bo'yicha darsliklar deyarli yo'q. Shunga qaramay, yozuvning fan sifatida shakllanishi masalasi allaqachon tayyorlangan. Mamlakatda tobora ko'proq mazmunli muhokamalar olib borilayotgani va fan bo'yicha xorijiy mutaxassislarning ularga bo'lgan qiziqishi tobora ortib borayotgani ushbu muhim an'anaviy fan asoslarini joriy etish vaqti kelganidan dalolat beradi. Tegishli dasturlar va kurslarni ishlab chiqish, Rossiya, Yevropa, Avstraliya va boshqa xalqlar talabalariga yordam beradiganlarga o'xshash yozish markazlarini ochish talab etiladi. O'zbekistonda ham kelajak uchun bugungi kunda biz ishonch bilan aytishimiz mumkinki, bu narsa jadal rivojlanmoqda.

Bu muqarrarlikni bugungi kunda akademik va ilmiy jamoatchilikning barcha vakillari his qilmoqda. Uni O'zbekiston ilm-fani va ta'limning xalqarolashuvi va ochiqligi tarafdorlari, universitet professorlari, ilg'or olimlar va ilmiy nashrlar muharrirlari kutib olishadi. Akademik yozuv atrofidagi davra suhbatlari va muhokamalar natijalari shuni ko'rsatadiki, bir ovozdanda akademik yozuvni ta'limga intizom sifatida kiritish zarurligini e'tirof etgan bo'lsa-da, ularning ishtirokchilari ko'pincha akademik yozuv nima, uni qanday va kim berishi kerakligi haqida kelishmaydi.

Akademik yozuvni o'rganish orqali mustaqil tadqiqotchi, talabalar ilmiy matn yozish ko'nikmasiga ega bo'ladilar. Bu esa ularning ilmiy ish qilish, dissertatsiya yozish jarayonining oson bo'lishiga asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

References:

1. Nurmonov A. O'zbek tilshunosligi tarixi. – T.: O'zbekiston, 2002.
2. Каримов С.А. Назарий тилшунослик масалалари. – Самарқанд, 2012.
3. В.Н. Академическое «письмо» (методический аспект). М.: Изд-во СГУ, 2015. 276 с.
4. Боголепова С.В. Обучение академическому письму на английском языке: подходы и продукты // Высшее образование в России. 2016. № 1. С. 87–94.
5. Колябина Н.С. Роль академического письма в формировании общепрофессиональных компетенций магистра // Научные ведомости. Серия Гуманитарные науки. 2016. № 21 (242). С.180-187.
6. Короткина И.Б. Академическое письмо: процесс, продукт и практика. Учебное пособие для вузов. М.: Юрайт, 2015. 295 с.
7. Хасянова Д.З. Академическое письмо: история развития и современное состояние. – Москва, Исследовательская молодёжь учёных, 2020.